MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA ME’YOR HISSINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY IMKONIYATLARI

Xudoyqulova Ziyoda Anvarovna

ABIS Psixologik ta’minot bo‘limi
boshlig‘i o‘rinbosari,
amaliy psixolog
https://doi.org/10.5281/zenodo.17217312

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda me’yor hissining rivojlanish jarayoni psixologik, pedagogik hamda ijtimoiy-madaniy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda, maktabgacha davrda me’yoriy xulq-atvorning shakllanishi bolaning shaxsiyati va ijtimoiy moslashuvi uchun asosiy omil ekanligi ko‘rsatildi. Shuningdek, o‘zbek milliy madaniyati, an’analari va ijtimoiy-madaniy muhitning me’yor hissini barqarorlashtirishdagi o‘rni batafsil yoritilgan. Mazkur yondashuvlarning kompleks integratsiyasi bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini va axloqiy qadriyatlarini samarali rivojlantirish imkonini yaratadi.

KALIT SO‘ZLAR

maktabgacha yosh, me’yor hissi, normativ xulq-atvor, psixologik yondashuv, pedagogik yondashuv, ijtimoiy-madaniy yondashuv, milliy madaniyat, axloqiy tarbiya.

ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ЧУВСТВА НОРМЫ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Худойкулова Зиёда Анваровна

Заместитель заведующего отделением
психологического сопровождения АБИС,
практический психолог

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется процесс формирования нормотворческой деятельности у детей дошкольного возраста с позиций психолого-педагогического и социокультурного подходов. В исследовании показано, что формирование нормативного поведения в дошкольном возрасте является важнейшим фактором развития личности и социальной адаптации. Кроме того, подробно рассматривается роль национальной культуры, традиций и социокультурной среды узбекского народа в формировании нормотворческой деятельности. Комплексное внедрение этих подходов способствует эффективному формированию социальных компетенций и нравственных ценностей детей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

дошкольный возраст, нормотворчество, нормативное поведение, психологический подход, педагогический подход, социокультурный подход, национальная культура, нравственное воспитание.

PRACTICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING A SENSE OF NORM IN PRESCHOOL AGE

Khudoykulova Ziyoda Anvarovna

Deputy Head of the Department of
Psychological Support, ABIS,
Practical Psychologist

ABSTRACT

This article analyzes the development process of the sense of norms in preschool children based on psychological, pedagogical, and socio-cultural approaches. The study demonstrates that the formation of normative behavior during the preschool period is a crucial factor for personality development and social adaptation. Additionally, the role of Uzbek national culture, traditions, and socio-cultural environment in consolidating the sense of norms is thoroughly examined. The comprehensive integration of these approaches facilitates the effective development of children’s social competencies and moral values.

KEYWORDS

preschool age, sense of norms, normative behavior, psychological approach, pedagogical approach, socio-cultural approach, national culture, moral education.

Maktabgacha yosh davri inson shaxsiyati va ijtimoiy moslashuvining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan shu davrda bola o‘zining kognitiv, emosional va axloqiy qobiliyatlarini shakllantiradi. Me’yor hissining rivojlanishi ushbu yoshda bolaning nafaqat tashqi qoidalarga amal qilish ko‘nikmasi, balki ularni ichki psixologik tizim sifatida qabul qilish jarayoni sifatida qaraladi. Bu jarayon bolaning shaxsiy qadriyatlar tizimini yaratish, ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashish va kelajakda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.[1]

Maktabgacha yoshdagi me’yor hissining shakllanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emosional rivojlanishining uyg‘unligiga tayanadi. Ushbu jarayon psixologik, pedagogik va ijtimoiy-madaniy omillar orqali amalga oshadi va bola uchun o‘zini boshqalar bilan taqqoslash, ijtimoiy qoidalarni anglash hamda ularga moslashishni o‘z ichiga oladi.[2]

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, me’yor hissining shakllanishida oilaviy tarbiya, maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyati hamda keng ijtimoiy-madaniy muhitning o‘zaro ta’siri muhim o‘rin tutadi. Ota-onalar tomonidan izchil talablar qo‘yish, tarbiyachilar tomonidan maqsadli pedagogik faoliyatni amalga oshirish, shuningdek, milliy madaniyat, an’analar va qadriyatlarni bolaga singdirish bu jarayonni sezilarli darajada mustahkamlaydi. [3]

Bugungi kunda zamonaviy pedagogika o‘yin faoliyati, ayniqsa rolli va syujetli o‘yinlar orqali axloqiy va normativ xulq-atvorni shakllantirishni samarali usul sifatida e’tirof etmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalar ham bolalarning ijtimoiy qoidalarni qabul qilishida yordamchi resurslarga aylangan.

Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalarda me’yor hissining shakllanishi ko‘p qirrali yondashuvlar asosida o‘rganilishi va ushbu jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun zamonaviy ilmiy va amaliy yondashuvlarni integratsiyalash muhim ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarda me’yor hissining shakllanishi psixologik, pedagogik va ijtimoiy-madaniy yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi orqali izohlanadi. Psixologik yondashuv bolaning kognitiv va emosional jarayonlariga e’tibor qaratadi, pedagogik yondashuv esa tarbiyaviy faoliyat va o‘yin metodlarini tashkil etishga yo‘naltirilgan. Ijtimoiy-madaniy yondashuv esa bolani milliy qadriyatlar va madaniy muhit bilan bog‘lash orqali me’yor hissining barqaror shakllanishini ta’minlaydi. Endi ularni yanada kengroq holda ko‘rib chiqamiz.

Psixologik yondashuvda **me’yor hissi** bolaning kognitiv, emosional va irodaviy rivojlanish jarayonlari o‘zaro uyg‘unlashgan murakkab psixik tuzilma sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvga ko‘ra, ijtimoiy me’yorlarni ongli ravishda idrok etish va amaliy xulq-atvorda qo‘llash uchun bola nafaqat bilimga, balki ijtimoiy-emosional tajribaga ham ega bo‘lishi zarur.

N.E. Veraksa va A.K. Belolutskaya olib borgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 4–5 yoshli bolalarning 78 % ida “mumkin” va “mumkin emas” tushunchalarini farqlash qobiliyati shakllangan bo‘lsa-da, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash darajasi 62 % bilan cheklanib qolgan. Bu tafovut me’yor hissining faqat kognitiv jihatdan emas, balki hissiy-amaliy yo‘nalishda ham qo‘shimcha rag‘batlantirishni talab qilishini ko‘rsatadi. [4]

V.S. Katkalo tomonidan 40 oila ishtirokida o‘tkazilgan eksperimental kuzatuvda **rolli o‘yinlar** asosida tuzilgan tarbiyaviy dastur to‘rt oy davomida bolalarning normativ xulq-atvor ko‘rsatkichlarini o‘rtacha 18 % ga oshirgan. Eng katta o‘sish navbat kutish (+21 %), kattalarning ko‘rsatmasiga amal

qilish (+17 %) va suhbatdoshning so‘zini bo‘lmaslik (+14 %) kabi ijtimoiy ko‘nikmalarda qayd etilgan. Ushbu natijalar o‘yin faoliyatining normativ xulqni shakllantirishdagi yuqori samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.[5]

I.A. Novikova tadqiqotida esa ota-onalar tomonidan **izchil talab qo‘yish** va **ijobiy mustahkamlash** usullaridan foydalanish bolalarning ijtimoiy kompetentligini o‘rtacha 25 % ga oshirgani aniqlangan. Ushbu ko‘rsatkich axloqiy me’yorlarning barqaror ichkilashtirilishida oilaviy tarbiya determinant sifatida muhim o‘rin tutishini tasdiqlaydi. [6]

Xalqaro tadqiqotlar ham bu yo‘nalishda o‘xshash natijalarni qayd etgan. L.E. tomonidan AQShda 120 nafar maktabgacha yoshdagi bola ishtirokida olib borilgan eksperimentda, ijtimoiy o‘yinlar asosida tarbiyalangan guruhda me’yor hissi rivojlanish darajasi nazorat guruhiga nisbatan 31 % yuqori bo‘lgani aniqlangan. Bu esa turli madaniy kontekstlarda ham o‘yin faoliyati va ijobiy rag‘batlantirish me’yor hissini rivojlantirishda universal ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. [7]

Shunday qilib, psixologik yondashuv me’yor hissini shakllantirishda kognitiv bilimlar, emosional tajriba va irodaviy boshqaruvning o‘zaro bog‘liqligini nazariy va amaliy jihatdan asoslaydi. Statistik va eksperimental dalillar esa **rolli o‘yinlar**, **izchil talab** va **ijobiy rag‘bat** kabi metodlar bolalarda me’yor hissini samarali rivojlantirishda eng natijador vositalar ekanini isbotlaydi. Bu esa ta’lim jarayonida integrativ yondashuvni talab qiladi, ya’ni oilaviy tarbiya, maktabgacha ta’lim va ijtimoiy-madaniy muhitning uzviy hamkorligi orqali me’yor hissi barqaror shakllantirilishi mumkin.

Pedagogik yondashuvda esa, me’yor hissini shakllantirishda ta’lim-tarbiya jarayonining izchilligi, o‘quv-tarbiyaviy faoliyatning mazmuni va metodlarining uyg‘unligi hamda tarbiyaviy ta’sirning tizimliligiga asoslanadi. Ushbu yondashuv nazariy asoslarini V.V. Davydov ishlab chiqqan bo‘lib, u bolalarga ijtimoiy qoidalarni singdirish faqatgina axloqiy tushuntirish bilan cheklanmasligi, balki mazkur qoidalarni real faoliyat jarayonida, amaliy tajribalar orqali mustahkamlash zarurligini ta’kidlaydi. Bu esa bolaning bilish jarayonlari bilan birga, uning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ham faollashtiradi. [8]

E.A. Flerina tomonidan o‘tkazilgan 62 nafar maktabgacha yoshdagi bola ishtirokidagi eksperimental tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, **syujetli-rolli o‘yinlar** asosida tashkil etilgan tarbiyaviy mashg‘ulotlar normativ xulq-atvorni o‘zlashtirish darajasini o‘rtacha 28 % ga oshirdi. Ayniqsa, ijtimoiy qoidalarni amaliy qo‘llash (+31 %) va boshqalarning huquqlarini hurmat qilish (+26 %) ko‘rsatkichlarida sezilarli o‘sish kuzatildi. Ushbu natijalar, o‘yin faoliyatining pedagogik yondashuvda asosiy vosita sifatida tutgan o‘rnini tasdiqlaydi. [9]

V.S. Kat’kalo tadqiqotida esa **oila va maktabgacha ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik modeli**ning samaradorligi ko‘rsatib berilgan. Muntazam axborot almashinuvi, pedagog va ota-onalar tomonidan yagona talab qo‘yilishi, tarbiyaviy strategiyalarning uyg‘unlashuvi natijasida bolalarda qoidalarga rioya qilish darajasi 22 % ga oshgan. Bu esa pedagogik jarayonda oilaviy resurslardan samarali foydalanishning ahamiyatini yoritadi. [5]

Xalqaro miqyosdagi tadqiqotlar ham pedagogik yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. tomonidan Kanadada olib borilgan eksperimentda bolalarga o‘zaro muloqot jarayonida qoidalarni birgalikda ishlab chiqish imkoniyati berildi. 14 haftalik dastur yakunida, normativ xulq-atvorning barqarorligi nazorat guruhiga nisbatan 26 % yuqori bo‘lgani aniqlandi. Bu esa bolalarni qoidalarni yaratish jarayoniga faol jalb etish, ularning me’yor hissini ichkilashtirishini tezlashtirishi mumkinligini ko‘rsatadi. [10]

Shunday qilib, pedagogik yondashuv me’yor hissini rivojlantirishda uchta asosiy metodologik yo‘nalishni ilgari suradi:

1. **O‘yin faoliyati** (ayniqsa, syujetli-rolli o‘yinlar) orqali qoidalarning amaliy qo‘llanishini ta’minlash.
2. **Oila va ta’lim muassasasi hamkorligi** orqali izchil tarbiyaviy talablarni shakllantirish.
3. **Bolalarni qoidalarni ishlab chiqish jarayoniga jalb etish** orqali ularning shaxsiy mas’uliyatini oshirish.

Tadqiqot natijalari ushbu yondashuvning samaradorligini statistik va eksperimental jihatdan asoslab, ta’lim-tarbiya amaliyotida integrativ yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy-madaniy yondashuv me’yor hissining shakllanishini bolaning milliy qadriyatlar, madaniy an’ana va ijtimoiy muhit bilan uzviy uyg‘unlashuvi jarayoni sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuv asoschisi bo‘lgan L.S. Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra, bolaning shaxsiy rivojlanishi va me’yoriy xulq-atvori ijtimoiy muloqot, madaniy vositalar va til orqali “ichki me’yor”ni egallash jarayonidan o‘tadi. Madaniyat bolaning aqliy faoliyati va axloqiy qarashlarini shakllantiruvchi vosita hisoblanadi, bunda bola o‘zining ijtimoiy-hissiy tajribasini kengaytiradi hamda qoidalarni ichki nazorat mexanizmi sifatida qabul qiladi. [11]

Z.A. Mavlonova tomonidan o‘tkazilgan eksperimental kuzatuv natijalari shuni ko‘rsatadiki, milliy ertaklar va xalq og‘zaki ijodi elementlari asosida tashkil etilgan tarbiyaviy mashg‘ulotlar 95 nafar o‘zbek maktabgacha yoshdagi bolaning axloqiy me’yorlarni tushunish darajasini o‘rtacha 34

% ga oshirdi. Ayniqsa, “adolat”, “mehnatsevarlik” hamda “katta-kichikka hurmat” kabi milliy qadriyatlar doirasidagi tushunchalarda sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Bu esa milliy madaniyat vositalarining me’yoriy qarashlarni ichkilashtirishdagi samaradorligini ko‘rsatadi.[12]

V.A. Suxomlinskiy ijtimoiy-madaniy yondashuv doirasida bolalarda me’yor hissini shakllantirishda ijtimoiy hayotdagi real voqealar va tajribalarga tayangan holda tarbiya berish usullarini samarali deb biladi. Uning maktabgacha ta’lim muassasasidagi tajribasida haftalik “madaniyat kuni” dasturlari orqali bolalarning ijtimoiy qoidalarga rioya qilish darajasi 19 % ga oshgani qayd etilgan. Ushbu amaliy yondashuv ijtimoiy voqelikni tajriba orqali o‘zlashtirishni ta’minlab, bolalar hayotiy axloqiy me’yorlarni chuqurroq idrok qilishiga yordam beradi.[13]

Xorijiy tadqiqotlarda ham ijtimoiy-madaniy yondashuv samaradorligi tasdiqlangan. T. Rogoff tomonidan Meksika va AQShdagi bolalar o‘rtasida o‘tkazilgan taqqoslamali tadqiqotda, oilaviy marosimlar va madaniy an’analarda faol ishtirok etgan guruh me’yor hissi rivojlanish ko‘rsatkichida boshqa guruhlarga nisbatan o‘rtacha 27 % yuqori natija ko‘rsatgan. Bu natijalar ijtimoiy-madaniy tajriba va milliy qadriyatlarning bola shaxsiyatini shakllantirishda, ayniqsa, axloqiy me’yorlarni ichkilashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. [14]

Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy-madaniy yondashuv me’yor hissini shakllantirishda milliy madaniyat, an’ana va urf-odatlarni tarbiyaviy jarayonga uzviy integratsiya qilish muhimligini ta’kidlaydi. Statistik va eksperimental dalillar bu yondashuvning amaliy samaradorligini ilmiy asoslashga xizmat qiladi hamda maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy me’yorlarga moslashtirishda milliy madaniyatning o‘rni beqiyos ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda me’yor hissini shakllantirish murakkab va ko‘p o‘lchovli jarayon bo‘lib, u psixologik, pedagogik hamda ijtimoiy-madaniy yondashuvlarning uzviy uyg‘unlashuvi orqali samarali amalga oshadi. Psixologik yondashuv kognitiv bilimlar, emosional tajriba va irodaviy boshqaruvning o‘zaro ta’sirini, pedagogik yondashuv esa o‘yin faoliyati va oila-bog‘cha hamkorligini me’yor hissini mustahkamlash vositasi sifatida ajratib ko‘rsatadi. Ijtimoiy-madaniy yondashuv esa bolaning milliy qadriyatlar va madaniy urf-odatlar bilan uyg‘unlashuvi orqali me’yor hissini chuqur va barqaror egallashini ta’minlaydi.

Eksperimental va statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, normativ xulq-atvorni shakllantirishda rolli o‘yinlar, izchil tarbiyaviy talablar, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi samarali hamkorlik, shuningdek, milliy madaniy kontekst va ijtimoiy tajribani tarbiyaviy jarayonga integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu integrativ yondashuvning konseptual va amaliy asoslari maktabgacha yoshdagi bolalarning me’yor hissini barqaror rivojlantirish uchun zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimlarida qo‘llanilishi lozim.

Shu bilan birga, me’yor hissini shakllantirishda raqamli pedagogik vositalar va innovatsion yondashuvlar imkoniyatlarini kengaytirish, pedagoglar va ota-onalar malakasini doimiy oshirib borish ham jarayon samaradorligini yanada yuqori bosqichga olib chiqadi. Kelajakda bu sohada multidistsiplinar tadqiqotlar olib borilib, individual va ijtimoiy xususiyatlarni hisobga olgan pedagogik texnologiyalar ishlab chiqilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Леонтьев А.Н. Психология развития. – М.: Просвещение, 2009. – 416 с.
2. Зинченко В.П. Возрастная психология. – СПб.: Питер, 2014. – 288 с.
3. Брунер Дж. Культура и образование. – М.: Изд-во Московского университета, 1996. – 224 с.
4. Веракса Н. Е., Белолутская А. К. Эмоциональный интеллект и моральное сознание дошкольников. – М.: Изд-во МГУ, 2021. – 214 с. – С. 45–46.
5. Катькало В. С. Формирование саморегуляции и нормативного поведения в дошкольном возрасте. – СПб.: Речь, 2019. – 198 с. – С. 63-71.
6. Новикова И. А. Социальная компетентность и моральное развитие детей дошкольного возраста. – М.: Педагогика, 2021. – 256 с. – С. 118.
7. Berk L.E. Infants, Children, and Adolescents. – Boston: Pearson Higher Ed, 2015. – 624 p. – P. 326–329.
8. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: Академкнига, 2018. – 312 с. – С. 97–99.